

Temné příběhy Světlé Karoliny

Martin Kuba

Proč „temné“ příběhy? Pozorný čtenář děl Karoliny Světlé asi tuší, co nás vedlo k tomuto přívlastku. Mohli bychom jej podepřít prvky potlačované náboženské svobody v dílech o době, již Jirásek nazval temnem. Mohli bychom se zaměřit na kontrast jasných ideálů uvědomělých Čechů (zvláště Češek) a německé či poněmčelé společnosti. Nás však inspiroval jiný fakt: četnost lidových pověr, které Světlá ve svých dílech nashromáždila. Jejich množství je obrovské a jejich funkce různá – od dokreslení charakteru venkovského prostředí až po zásadní zápletku, na níž je vystavěn celý děj.

Asi nejznámějším dílem Karoliny Světlé je povídka *Hubička* (časopisecky v *Osvětě* 1871), ne tak sama o sobě, jako její básnický převod, libreto stejnojmenné opery Bedřicha Smetany, vytvořené autorčinou přítelkyní Eliškou Krásnohorskou. Základní motiv díla (povídky i opery), totiž předmanželský polibek, je zde nahlížen ze dvou sfér – „objektivnější mužské“ (je již po zasnubách a brzy bude svatba) a „subjektivnější ženské“ (duch první ženy snoubencovy by chodil svou nástupkyni strašit). Co vše dokázala Světlá a ještě výrazněji Krásnohorská na tomto poměrně jednoduchém protikladu vystavět (za pomoci určitých idylicko-romanticko-sociálních motivů), je z hlediska dialogu a popisu obdivuhodné. Jisté je, že nebýt oné pověry o neklidném duchu „zrazené“ nebožky, nedával by námět díla smysl. Důkladným rozpracováním děje a zasazením do reálného prostoru si však čtenář uvědomuje pověru jen jako dokreslení mentality lidového prostředí, což, jak jsme právě ukázali, není pravda. Z hlediska psychologie se tu nabízí lákavá příležitost analyzovat Vendulčino odmítání polibku jako reakci na dávné zklamání v lásce (Lukáš se na nátlak rodičů oženil s jinou), ale tomu se věnovat nechceme. Narazili jsme tu na problém mužských postav. Oproti ženám-hrdinkám působí muži-hrdinové jaksi... neúplně. Světlá se snaží podávat je jako racionálnější; přes často detailní popisy ale zůstávají neproniknutelnými a stávají se pouhými typy, charakterizovanými nanejvýš jednou výraznou vlastností. V románu *Nemodlenec* (Světlozor, 1873) tak nacházíme např. zemana-ctižádostivce a jeho syna Adama-žárlivce. Postavy krtičkáře a šíleného praděda jsou pouze načrtnuty vyprávěním o jejich osudech. Naproti tomu je hlavní hrdina, Míchal-nemodlenec, jediným mužem, jehož psychologii autorka detailněji řeší. Ovšem výsledek je takový, že sama uznává ústy jeho otce: „[...] jsi jako ženská, hnedle bych byl řekl baba“ (*Nemodlenec*, SVĚTLÁ 1954: 135).

Řekli jsme už, že u základu většiny příběhů Karoliny Světlé stojí pověra. Co je však základem pověry? Další příběh. Můžeme tak formulovat tezi, že Světlá vršila příběhy na

příbězích. V kratších povídkách jde jen o náznaky – črty, kresby, jak je sama Světlá, leckdy i v podtitulech, nazývala. Významu nabývá tento postup v jejích románech, kde demonstruje výrazovou a obsahovou bohatost nejen líčení a popisu, ale i psychologie románových postav. Opustíme-li vliv české vesnice, pak jako další inspirační zdroj nemůžeme popřít vliv romantiků, zvláště francouzských. Světlá po celý život chovala obdiv k George Sandové, jejíž styl místy evokuje. Inspirace je však výraznější ve formální stránce děl – jádro námětu je české.

Literaturu Světlá významně ovlivnila právě nejen volbou témat (o okolí Ještědu, domněle německém, než je sama navštívila, stejně jako většina Pražanů příliš mnoho nevěděla), ale i volbou žánru. Jako jedna z prvních psala *romaneta*. Podléhající patrně vlivu Nerudovu konstituuje tento nový útvar jako *malý román*. Dnes jej chápeme zvláště díky pracím Jakuba Arbesa jako žánr s fantaskním námětem, kde je tajemno racionálně vysvětleno; taková ještě *romaneta* Karoliny Světlé nejsou. Prvky tajemství jsou nesené opět v rovině temných lidových pověr – např. umrlčí voda (*Z vypravování staré žebračky*, Osvěta 1884), nebo divizna (*Černá divizna*, Osvěta 1887) – o nichž nikdo nepochybuje a nepotřebuje je vysvětlovat.

V dílech Karoliny Světlé se tedy výrazně uplatňuje princip základních příběhů, jež ale bývají překrývány četnými dalšími – můžeme tak tvrdit, že Světlá (např. v pracích z venkovského prostředí) staví text na lidové moudrosti. Dává mu tak jistou „věrohodnost“, zároveň také romantickou „temnost“. Jako doklad tohoto tvrzení uvádíme dvanáct „temných“ okolností získaných excerpací první poloviny románu *Nemodlenec*:

1. Bouře zuří, protože se někdo oběsil.
2. Kráva přestane kopat, vyšlehá-li se: a) svěcenou pomlázkou.
b) holí prvního pátečního žebračka.
3. Obilí se netknou myši, je-li svázáno roubíky z břízky, která stála o Božím těle na oltáři a z níž je vše ostatní spáleno, přičemž k prvnímu vozu s obilím, který zajede do stodoly, nesmí žádná žena a hospodář musí sám mlčky sházet všechny snopy.
4. Ve sklepe se neobjeví žába, vhodí-li se tam na zelený čtvrtek před slunce východem při lačném žaludku trocha svěceného medu.
5. Duch mrtvého straší každou noc toho, kdo odmítl jeho poslední přání.
6. Rouhač vrhá dvojí stín.
7. Jak poznat čarodějnici:
  - a) růženec se jí otočí kolem ruky a zláme všechny kosti
  - b) nepřekročí stébla slámy položená křížem
  - c) všude vstupuje levou nohou, na vše ukazuje palcem, ne ukazováčkem
  - d) vše uchopí levou rukou

- e) to, čím chce čarovat, pod růžencem samo shoří na prach a popel a vydává puch jako z upražených lidských kostí.
8. Komu o polednách našvihá Polednička (asi dvanáctiletá dívka v bílé košilce) bičem, ten do tří neděl zemře na černé neštovice.
9. Mezník na tři strany chmerkem porostlý zakopat s vlasy nebožtíka před vraty, ten pak musí vždy od půlnoci do jedné na něm sedět a dění ve stavení pozorovat.
10. Člověku se splní všechna přání, má-li věc, již sám samovraždníkovi s těla vzal, dříve než toto vychladlo.
11. Na ochranu před urknutím nutno při hovoru přeložit palce křížem a čarodějnici šlápnout na palec u levé nohy.
12. Nebožtíci vše vnímají, dokud se nad nimi kněz nepomodlí a v hrobě je nepokropí.

Tyto pověry můžeme rozdělit zhruba do tří kategorií – *obecné* (1, 5, 6, 8, 12), *hospodářské* (2–4) a *specifické* (7, 9–11). Liší se především svou funkcí: *hospodářské* mají určitý ochranný význam a těm, kteří je znají, přinášejí *řešení praktického problému*; *obecné* řeší otázky přesahující lidský rozum, jsou nesené tradicí a pouze *popisují* sdílenou zkušenost; *specifické* pak zná málokdo, mají *diagnostický charakter* a jsou „nejtemnější“ – hraničí s černou magií. Čarodějnictví je vůbec častým motivem prací Světlé. Pověry 5, 6, 9 a 10 tvoří vlastně základ děje *Nemodlence*, totiž pohnutky jednotlivých postav k jednání.

Tento román má vůbec v díle Karoliny Světlé zvláštní postavení. Je posledním z pěti takzvaných ještědských, ale pro svou specifickou bývá odsouván z centra pozornosti a kritizován pro roztržitést své kompozice. V minulosti bylo jeho hodnocení spíše negativní. Uvádíme zde dva z názorů:

V tomto posledním ještědském románu chtěla Světlá zodpovědět řadu vážných sociálních, náboženských a filosofických problémů, takže jej zatížila přemírou úvah. Složitými a tajuplnými příběhy postav dala sice vyprávění silné napětí a účín, ale celý rozbíhavě komponovaný román působí následkem toho jakoby neskutečně.
(POHORSKÝ 1961:135)

Mnohem větší kritiku vznesla Marie Řepková, které ve své studii však také plně postihla výjimečnost tohoto románu – jeho binární povahu:

[...] v *Nemodlenci* je tematická náplň rozlomena, uskutečňuje se ve dvou liniích či vrstvách. To by samo o sobě nevaďilo, je tomu podobně, jak jsme viděli, i ve *Vesnickém románě*. Zatímco však tam obě linie nakonec nenásilně splývají v jednotícím smyslu díla, zde si podržují – přes zdánlivé, jen vnějškové skloubení – svou samostatnost. Navíc ještě u Daleny, nositelky druhé tematické vrstvy, i tato vrstva se rozpadá ve dvě: vrací se v ní jednak námět povídky Lamač a jeho dítě (otázka oprávněnosti pomsty za utrpenou

křivdu), jednak se v ní opakuje téma Sylvy z *Vesnického románu*: velikost nesobecké lásky, schopné vzdát se milovaného člověka, vyžaduje-li to jeho prospěch.“
(ŘEPKOVÁ 1977:123)

O čem román je? Hybatelkou děje je zemanka. Její příběh je pro další události zásadní: krásná hospodyně Marie byla unesena zemanem Luhovským a držena ve starém ovčíně, čímž si on získal uznání okolí pro svou odvážnost, ale hlavně její nenávisť, protože milovala panského myslivce Jana, který raději před ostudou odešel z kraje. Pod nátlakem se Marie za Luhovského provdala, štěstí ale do jeho domu nepřinesla, netečně plnila svoje povinnosti, porodila manželovi tři děti – ani smrt jediné dcery ji však nepohnula k srdečnějšímu chování:

Tuže se lidé tehdaž podivili zášti tak nesmířitelné, již neobměkčila ani smrt, již neoblomil ani hrob, kteráž hrdě i s věčností samou co do neuprositelnosti zavoditi chtěla. Slyšela zemanka, stojíc opodál jámy ověčené květinami, kamž spouštěli dceru její jedinou, mnoho, co by bylo každým snad srdcem ženským pohnulo. Všechny matky hlasitě proti ní na hřbitově reptaly, prorokující jí, že za to musí na ni přijít cosi velkého, co ji konečně přec jen zlomí a sníží. Ale ona mezi nimi státi zůstala nepohnutě a chladně jako kámen, až samy od ní utekly, uchváceny hrůzou, jako před něčím, co do přírody nepatří, co se vytvořilo proti všem zákonům jejím.“
(SVĚTLÁ 1954: 137)

Zemanka a její nenávisť tvoří základ první části díla. Všimněme si, že Světlá ráda, a tudíž poměrně často, navozuje napětí pomocí proroctví, věštek a předtuch, které ovšem také z moci tvůrce vyprávěného světa vyplní. Druhý příběh, v jehož centru stojí Míchal-nemodlenec, počíná paralelně s vyprávěním příběhu zemančina, který podává vševědoucí vypravěč, je s ním však svázán pouze prostorově či pomocí vedlejších postav. Zarážející je naprosté potlačení souvislosti obou příběhů, např. přes citové vazby – Míchal je zemančin syn – což je vysvětlováno výše zmíněnou nenávisť ke všemu, co pochází od zemana. Míchalův příběh je hledáním jistoty člověka. Jeho vírou v Boha otřese blouznění šíleného starce, který je neznabohem. Vírou ve společenský řád otřese cynismus vlastního otce. Naději nachází hrdina jen v lásce k mladé komtese, jež mu dává sílu k radikálnímu činu, ačkoli ví, že ponese jeho následky. Jeden prostředek však obě tyto části přeci jen spojuje: je to postava Daleny. Představuje nejen motiv milované dcery v kontrastu k nemilované dceři zemančině, ale také objekt lásky Míchalovy, neboť zamilovaný mladík ji zaměňuje s komtesou Alžbětou pro jejich podobu. Právě postavou Daleny Světlá vyjádřila svoje nitro: otázkou existence Boha a posmrtného života se zabývala celý život, především v dobách své nemoci a po smrti svého chotě; sporem zodpovědnosti a individuální touhy pak během svého vztahu s Janem Nerudou; východisko našla v sebeobětování, které její život naplnilo.

Dvojnou povahu *Nemodlenec* můžeme sledovat snad ve všech složkách textu. Nejmarkantněji je ovšem patrná ve sféře postav. Zemanku milují dva muži: hajný a zeman. Hajného milují dvě ženy: zemanka a hraběnka. Dalenu také milují dva muži: Adam a ovdovělý zeman. Míchala pak opět dvě ženy: Dalena a její nevlastní sestra Alžběta. Z méně významných motivů je tu také ještě dvojice mužů milujících hraběnku: hajný po odchodu od budoucí zemanky a šlechtic – otec Alžbětin. Nejhůře z této bilance vztahů lásky vychází opět dvojice, tentokrát otec zemana a jeho syna Adama, které přes jejich snahu nemiluje žena žádná. Z této složité struktury vyplývá, že láska – pro jednoduchost ji vyjádříme jako faktor kladný – nutně vyvolává zášť a nenávisť, tedy faktor opačné polarit. Vzniká tak další kritérium, dle něhož zemanka i Dalena nenávidí čtyři muže a dvě ženy: zemanka tři Luhovské, Dalenu a její rodiče – hajného/krtičkáře a hraběnku; Dalena pak Luhovské včetně zemanky, Alžbětu a jejího otce. Tento binární systém je pouhou kostrou, strukturou, jejíž obsah se mění v závislosti na čase a vývoji románových postav. Dochází totiž k několika změnám, kdy aktéři příběhu svůj vztah k ostatním mění. Výpověď celého románu lze pak chápat jako nesmyslnost nezvratných předsevzetí, konkretizovanou dvojicí žen dvou generací, z nichž starší zemanka marně nenávidí, protože marně milovala a její potenciální dcera a posléze sokyně Dalena marně nenáviděla, protože marně miluje! Určitý protiklad také tvoří dvojice Dalena-Míchal; Dalena vidí svět takový, jaký je (odstup lidí ke krtičkáři), zloba jí zatemní oči (zemanka urychlí smrt jejího otce pohaněním její matky a ona se chce pomstít), ale díky lásce opět prohlédne (přeje štěstí své nevlastní sestře a nevlastnímu synovi; jako bylinkářka pomáhá lidem); Míchal je naivním dítětem, které má oči zavřené, šílený praděd a pokrytectví otce mu je otevřou, kvůli lásce se však vzdá svých ideálů a odchází do nového domova – vzdá svých ideálů.

Na závěr snad můžeme formulovat „kacírskou hypotézu“, že román *Nemodlenec* jsou vlastně dvě spojená romaneta a že jeho význam, stejně jako u dalších děl, tkví v metatextové nadstavbě, v rovině vzniklé percepcí a kombinací všech příběhů.

PRAMENY

PODLIPSKÁ, Žofie. *Nalžovský*. Praha: Jan Otto, 1878

SANDOVÁ, George. *Konsuelo. I.* (přel. Žofie Podlipská). Praha: I. L. Kober, 1865

SVĚTLÁ, Karolína. *Sebrané spisy Karolíny Světlé I. Kříž u potoka*. Praha: Jan Otto, 1899

SVĚTLÁ, Karolína. *Sebrané spisy Karolíny Světlé III. Vesnický román*. Praha: Jan Otto, 1899

SVĚTLÁ, Karolína. *Sebrané spisy Karolíny Světlé V. Kantůrčice*. Praha: Jan Otto, 1900

SVĚTLÁ, Karolína. *Sebrané spisy Karolíny Světlé VII. Nemodlenec*. Praha: Jan Otto, 1900

SVĚTLÁ, Karolína. *Sebrané spisy Karolíny Světlé VIII. Kresby z Ještědí. (Přišla do rozumu. Teta Vavřincová. Hubička. Nebožka Barbora. Námluvy.)* Praha: Jan Otto, 1900

Mezi deklamováním a románem (Proměny žánrů v české a slovenské literatuře) Edičně připravili Stanislava Fedrová, Jan Hejk a Alice Jedličková. Praha, 2006. [online]. ©2006 <http://www.ucl.cas.cz>

- SVĚTLÁ, Karolina. *Sebrané spisy Karoliny Světlé XV. Prostá mysl II. Povídky vesnické. (Blázineček. Větrně. Seřka. Lamač a jeho dítě. Večer u koryta. Skalák.)* Praha: Jan Otto, 1901
- SVĚTLÁ, Karolina. *Sebrané spisy Karoliny Světlé XVII. Romanetta z Ještěda I. (U sedmi javorů. V bložínách.)* Praha: Jan Otto, 1902
- SVĚTLÁ, Karolina. *Sebrané spisy Karoliny Světlé XIX. Tendenční povídky pro náš lid. (Bobatá nevěsta. Nezaploudil. Hospodská v Letovicích. Na zdar důstojného! Satanáš.)* Praha: Jan Otto, 1902
- SVĚTLÁ, Karolina. *Sebrané spisy Karoliny Světlé XX. Romanetta z Ještěda II. (Z vypravování staré žebračky. Černá divižna. Cikánka.)* Praha: Jan Otto, 1902
- SVĚTLÁ, Karolina. *Vybrané spisy Karoliny Světlé, svazek I. Ještědské povídky. (Lesní panna. Seřka. Cikánka. Z Ještěda. O krejčíkové Anežce. Skalák. Lamač a jeho dítě. Večer u koryta. Hubička. Námluny. Nebožka Barbora. „Přišla do rozumu“. Teta Vavřincová. Divourové. Z vypravování staré žebračky. Kterak se dohodli. Černá divižna. Větrně; Blázineček.)* Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955
- SVĚTLÁ, Karolina. *Vybrané spisy Karoliny Světlé, svazek II. Ještědské romány I. (Vesnický román. Kříž u potoka. Kantůrčice.)* Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955
- SVĚTLÁ, Karolina. *Vybrané spisy Karoliny Světlé, svazek III. Ještědské romány II. (Frantina. Nemodlenec.)* Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954
- SVĚTLÁ, Karolina. *Vybrané spisy Karoliny Světlé, svazek VIII. Z literárního soukromí II. Korespondence.* Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959

LITERATURA

- ČECH, Leander. *Karolina Světlá. Kritická studie.* Brno: Hlídka literární, 1891
- HAMAN, Aleš. *Česká literatura 19. století.* České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2002
- HODROVÁ, Daniela. *Hledání románu. Kapitoly z historie a typologie žánru.* Praha: Československý spisovatel, 1989
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. „Vesnice zblízka a z nahladu.“ In LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 370–377
- NOVÁK, Arne – NOVÁK, Jan V. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny.* Brno: Atlantis, 1995
- PAVERA, Libor – VŠETIČKA, František. *Lexikon literárních pojmů.* Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002
- PECHAR, Jiří. *Od příběhu k románu. K poetice výpravné prózy.* Praha: Československý spisovatel, 1989
- PEŠAT, Zdeněk. „Eliška Krásnohorská.“ In FORST, Vladimír a kol. *Lexikon české literatury 2, část II.* Praha: Academia, 1993, s. 939–944
- POHORSKÝ, Miloš. „Dílo Karoliny Světlé.“ In *Vybrané spisy Karoliny Světlé, svazek I. Ještědské povídky.* Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955, s. 5–32
- POHORSKÝ, Miloš. „Karolina Světlá.“ In MUKAŘOVSKÝ, Jan a kol. *Dějiny české literatury III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 120–138
- ŘEPKOVÁ, Marie. *Vypravěčské umění Karoliny Světlé.* Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1977
- ŠPIČÁK, Josef. *Ještěd Karoliny Světlé.* Liberec: Krajské nakladatelství, 1958
- ŠPIČÁK, Josef. „Ještědské povídky Karoliny Světlé.“ In *Vybrané spisy Karoliny Světlé, svazek I. Ještědské povídky.* Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955, s. 513–531
- ŠPIČÁK, Josef. „Ještědské romány ze života a bojů našeho lidu.“ In *Vybrané spisy Karoliny Světlé, svazek III. Ještědské romány II.* Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 319–332

Mezi deklamováním a románem (Proměny žánrů v české a slovenské literatuře) Edičně připravili Stanislava Fedrová, Jan Hejk a Alice Jedličková. Praha, 2006. [online]. ©2006 <http://www.ucl.cas.cz>

ŠPIČÁK, Josef. „Tvůrkyně českého vesnického románu.“ In *Vybrané spisy Karoliny Světlé, svazek II. Ještědské romány I.* Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955, s. 465–480

ŠPIČÁK, Josef. „Z literárního soukromí Karoliny Světlé.“ In *Vybrané spisy Karoliny Světlé, svazek VIII. Z literárního soukromí II. Korespondence.* Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, s. 705–730

WELLEK, René – WARREN, Austin. „Literární žánry.“ In též *Teorie literatury.* Olomouc: Votobia, 1996, s. 322–340

SUMMARY

Karolina Světlá (1830–1899) is the author of a number of tales, finding an important source of inspiration in vernacular superstitions. Her stories are often based on “dark elements” of this belief. The author of the paper strives to inquire into some of them in Světlá’s last novel *Nemodlenec*. Two plot-lines may be observed in this fiction: the first one is the story of lady Luhovská, living in a family without love. She is the mother of Míchal, whose experience of “losing god” and finding love is the basis of the second plot line. But it is not possible to understand these two characters and their stories without understanding the “dark character” Dalena, whose family was humiliated by Luhovskýs and who wishes to have their revenge on them, but falls in love with Míchal. Almost every action of the characters is incited or influenced by a kind of magic. Dalena is well acquainted with it, considered almost a witch by other people. But her love to Míchal is strong enough to change her attitude and to help him to find happiness with beloved girl. The double-plot scheme allows a hypothesis that the novel *Nemodlenec* is actually assembled of two *romanettos*.